

ANALÝZA METODOLOGICKEJ KATEGÓRIE "VEC"¹

VOJTECH FILKORN, Filozofický ústav SAV, Bratislava

V apríli 1992 sa prof. Vojtech Filkorn dožíva sedemdesiatich rokov. Redakcia FILOZOFIE mu srdečne blahoželať k jubileu a želá veľa životného elánu a chute do ďalšej vedeckej práce.

1. Substancionálne chápanie veci. Vec sa na začiatku jej poznávania *vyčleňuje* z reality ako niečo, čo (len) jednoducho *je* a čo je súčasne *odlišné* od iných, podobne sa *vyčleňujúcich* vecí; to znamená, že sa poznáva ako *holý*, bližšie neurčený *predmet* alebo *bytie*. To, že určitá vec je iná ako iné veci, sa vyjadrí tým, že je *individuom*², a teda že je totožná so sebou, že nespĺňa s inou vecou, ani sa v iných veciach nerozplynie a že je teda v sebe jednotná a sa na iné nerozpadne. Týmto okolnosťami sa implicitne vyjadruje aj to, že vec existuje v spoločenstve s inými vecami, ktoré sa vzájomne ohraničujú³ a tvoria *počiatočné univerzum* výskumu. Keby existovala len jedna vec, nemalo by význam hovoriť o jej totožnosti. Tým, že totožnosť samej veci so sebou zaručuje jej *odlišnosť* od iných vecí, robí ju *individuom*, ktoré nie je v inom⁴, ale je niečím samostatným, v sebe stojacim, ba až samostatne stojacim. Ak sa z tohoto prvotného a úzkeho hľadiska dívame na vec, tak ju chápeme ako prvú základnú *substanciu*, ktorá o ničom nehovorí ani v ničom inom neexistuje ([2], kap. V), ale o ktorej sa všetko hovorí⁵. Ak vec charakterizujeme len jej nezávislosťou, z ktorej vyplýva to, že je v sebe a sebou a nie je v inom, ale ani pod iným⁶, tak ju absolutizujeme, čiže chápeme ju *absolútne*.⁷

¹ Štúdia nadväzuje na článok *O metóde* [6], tvorí však relatívne nezávislý celok.

² "Všetko, čo existuje, je individuom" ([5], 167) a preto sa veci individualizujú celou svojou entitou a od seba sa líšia sebou samými ([10], II, 118), nie nejakými im vonkajšími hľadiskami.

³ To znamená, že vec v spoločenstve s inými vecami je nevyhnutne konečná.

⁴ "Substancia je bytie, ktorému neprislúši byť v inom" ([5], 322). Takto všeobecne chápaná substancia sa môže vzťahovať na nositeľa jednotiacего vlastnosti, ale aj na jednotu stavov pri procesoch, ktorá sa nestotožňuje s jednotou zabezpečenou nositeľom.

⁵ T.j. ktorej sa dá všeličo pripisovať, ale ona sa ničomu nepripisuje ([1], kn. VII, kap.3). Takto chápaná substancia (jej meno) nemôže byť predikátom, ale len podmetom, substantívom.

⁶ Vec, ktorá je a nakoľko je pod iným, sa nazýva substrát.

Substancia je substrátom, nakoľko je nositeľom vlastností, ale nie každý substrát musí byť substanciou; kvantita je substrátom napr. pre geometrické útvary.

⁷ Aristoteles a stredoveká filozofia chápala substanciu v tomto absolutnom význame. U nich "samo-

Pretože už na tejto úrovni jestvuje možnosť, ba nutnosť rozlišovania, jestvuje tu aj možnosť analyzovať veci z hľadiska určenia tejto rozličnosti. Z doterajšieho východiska, v ktorom *vec* (jednoducho) je (v ktorom napr. vidíme *niečo*), musíme, ak chceme rešpektovať odlišnosť vecí, postúpiť k ďalšiemu hľadisku, z ktorého vidíme, že *vec* sa *niečím* rôzni od iných vecí, že teda *vec* je ako ... (tak napr. *niečo* vidíme ako biele, iné ako zelené atď.). To, čím sa veci medzi sebou líšia alebo aj podobajú, je ich *kvalita*. Tak *vec* začíname bližšie určovať z hľadiska ďalšej a ďalších kategórií. Pri niektorých z týchto kategórií (kvantita, kvalita) ešte dominuje absolutizujúci, izolujúci charakter veci; tak kvalita je určením veci ako takej. Kvalita, hoci ju poznávame porovnávaním vecí medzi sebou, patrí vždy jednej veci, a preto neprekračuje jej vnútornú izoláciu. Z tohoto hľadiska substancia (*vec*) je *nositeľom*, substrátom, a teda aj určitou jednotou kvalít (vlastností).

2. Vzťahové chápanie vecí. Do celkom iného svetla sa dostane *vec*, ak prejdeme úzke, izolacionistické hľadisko a začneme ju skúmať z hľadiska *kategórie vzťahu*. Z tohoto vzťahového hľadiska si na veci nevšímame (len) jej samostatnosť (samostatie), ale sa na ňu dívame ako na súčasť súvislostí. Vzťahové chápanie kategórie veci, a tým aj skutočnosti sa aj v podobe desubstancializácie veci rodilo dlhú dobu (pozri [15], 61-112; [8], 309). Aristoteles považoval vzťah za najslabšiu podstatu, za to, čo má najslabšie bytie a čo je neskoršie ako kvantita a kvalita (pozri [1], kn. XIV, kap. 1). Podobne v stredoveku a u niektorých aj dnes sa vzťah považoval za *ens debilissimum*.⁸ Aristoteles preň nemal ani meno; charakterizoval ho ako *Pró sti* (ad aliquid, k niečomu, pri niečom, esse cum, Mit - Sein). Podľa toho bytie (esse) nepatrí vzťahu ako takému, ale vzťahujúcej sa veci, teda veci zameranej na inú vec ([11], 329).⁹ Z toho nasleduje, že takto chápané vzťahy k už hotovým veciam (len) *pristupujú*, ale veci nekonštituujú, a sú preto veciam *vonkajšie*. Pre danú vec vonkajšie sú tie vzťahy, ktoré sa môžu meniť bez toho, že by sa menila sama vec; táto sa môže v rôznych súvislostiach stať napr. väčšou alebo menšou a pritom sa ona vôbec nemusí meniť.¹⁰ Pri týchto vzťahoch je substanciálne (úzko vecové) hľadisko ešte stále primárne a v podstate neprekonané (pozri [7], 278). Prekoná sa len vnútornými vzťahmi.

Vnútorné sú tie vzťahy, na ktorých a od ktorých *závisí* *vec* sama, teda jej povaha, spôsobenie, štruktúra. To znamená, že *vec* nemôže bez týchto vzťahov existovať;

statnosť bola základným zmyslom (stránkou) bytia" ([12], 12); substancia bola tak prvým bytím, jedno-ducho bytím a všetko je len vďaka nej ([1], kn. VII, kap. 1). Tento substanciálny pohľad na *vec* sa tvoril za dlhé obdobie a sa ustálil kategóriami samostatnosti, odlúčenosti, absolútnej vzhľadom k inému a bol zjednotený aristotelovskou teóriou substancie a kodifikovaný platnosťou princípov totožnosti a neprotirečenia ([1], kn. IV, kap. 4). Tieto princípy sú zákonmi vyčleňovania a určitosti vecí.

⁸ Teda za najslabšie bytie. Podľa Tomáša "v stvorených veciach vzťah musí byť akcidentom" ([14], Iq. 28, art. 2).

⁹ Takéto chápanie vzťahu je teda substanciálne.

¹⁰ Aristoteles uvažuje len o vonkajších vzťahoch. Vidno to nielen z príkladov, ktoré uvádza, ale aj z jeho celkovej koncepcie podstaty.

v nich a pod ich vplyvom sa rodí, mení, prispôsobuje a prípadne i zaniká. Preto vnútorné vzťahy sú spolutvorcami veci, tvoria jej konštitutívnu časť. Tým však vec stráca svoj výlučne vecový (substanciálny) absolútny (izolovaný) individuálny charakter, a preto sa nedá vymedziť len jej *vyčleňovaním* z ... , ale rovnako aj jej *začleňovaním* do Z tohoto hľadiska preto nemá zmysel hovoriť o izolovaných veciach, ale o pospájaných veciach.¹¹

Ak vec A_1 na základe jej vnútorných vzťahov je začlenená medzi veci $A_2 \dots A_n$, ktoré ju ovplyvňujú, tak celú vec A_1 alebo jej stránku musíme chápať aj ako hodnotu závislej premennej, teda ako závislú na $A_2 \dots A_n$.

$$A_1 = f(A_2, \dots, A_n) \quad (1)$$

Izolované chápanie veci však vylučuje situáciu, v ktorej by vec mohla byť hodnotou závisle premennej, a pripúšťa len situácie, kde veci sú hodnoty nezávisle premennej. Čím dlhšia a širšia je reťaz na seba nadväzujúcich závislých a nezávislých premenných, takých ako napr. $A_1 = f(A_2)$, $A_2 = f(A_3)$, ..., $A_{n-1} = f(A_n)$, tým je vec A_1 menej samostatnou vecou, a preto jednotlivé veci vzťahu nemôžu byť jednoducho v sebe a cez seba sebou (in-se a per-se) stojace veci.¹² A preto, nakoľko v prírode sú všetky veci rozličnými spôsobami pospájané, nemôžu mať čisto (výlučne) substanciálny charakter. Preto vzťahom patrí aspoň také silné bytie ako jednotlivým veciam (substanciám). Potom môžeme hovoriť, že vec je to, čo je sebou, a súčasne to, čoho je časťou (napr. časťou prírody); je teda aj nesamostatná a časť jej bytia je *mimo* nej.¹³ Ako sa zmenšuje samostatnosť vecí, tak sa zväčšuje nutnosť obsiahnutá v ich spätostiach.

Veta (1) charakterizuje vec A_1 z hľadiska jej zaradenia do súvislostí s inými vecami. No aj vec A_1 samu musíme charakterizovať vzťahovo a tak sa dostať do jej *vnútra*. Vtedy vec nechápeme ako nečlenenú, homogénnu entitu, ale ako "n-rozmerné" bytie, skladujúce sa z n stránok, zložiek, častí, členov $a_1, \dots, a_n$, ktoré môžu byť pospájané m vzťahmi. A pretože o veci platí aj vyčleňujúci zákon, teda zákon nerozplynutia sa veci v iných veciach, vec musí byť v medziach tejto platnosti aj jednotou, a preto vzťahy medzi jej stránkami, časťami nemôžu byť ľubovoľné, ale touto jednotou viazané, a teda viacmenej jednoznačné. Potom zo vzťahového hľadiska samu reláciu veci

A_n charakterizujeme

$$A_n = f(a_1, a_2, \dots, a_n) \quad (2)$$

a ak vo veci je viac vzťahov, tak

$$A_n = f(a_1, a_2, \dots, a_n; f_1, \dots, f_m) \quad (3)$$

¹¹ Izolovaná vec je abstrakciou a ako taká teda neexistuje.

¹² Veta (1) je zjednodušením; pri súvislostiach medzi $A_1, \dots, A_n$ môže ísť o omnoho zložitejšie vzťahy, než sú funkčné vzťahy.

¹³ Preto vec A_1 , chápaná izolovane, sa nerovná napr. veci A_{1r1} charakterizovanej vetou $A_1 = f(A_2, \dots, A_n)$. Pri "čistej" A_1 platí identita $A_1 = A_1$; pri vzťahovej A_{1r1} identita môže v najlepšom prípade platiť len o celej súvislosti $A_{1r1}, \dots, A_{nr1}$.

Tým sa vyjadruje okolnosť, že jednotlivé stránky $a_1, \dots, a_n$ sú jednotlivými funkciami $f_1, \dots, f_m$ tak (čiastkovo) usporiadané, že tieto usporiadania sú potom jednotené funkciou f ,¹⁴ teda

$$A_{r_i} = f((f_1(a_1, \dots, a_k), f_2(a_1, \dots, a_m), \dots, f_m(a_1, \dots, a_n))) \quad (4)$$

V tomto postupe zjemňovania a prechádzania do hlbších vrstiev alebo väčšej zložitosti veci môžeme pokračovať dovtedy, až dôjdeme k metodologicky jednoduchým zložkám.¹⁵ Ak sa týmto čisto vzťahovým hľadiskom uspokojíme, tak metodologickú direktívu skúmania veci môžeme formulovať nasledovne: pretože nejestvuje izolovaná a jednoduchá vec, k danej veci A_1 hľadaj čím viac vecí

A_i ($i=2, \dots, n$), ktoré ju môžu podmieňovať, a v danej veci A_1 hľadaj čím viac a_i ($i=1, 2, \dots, n$) a čím viac f_j ($j=1, \dots, m$); pre každú a_i , prípadne pre každú dvojicu, trojicu, ... zložiek hľadaj prípady, v ktorých tieto zložky sú hodnoty len závisle premenných, len nezávisle premenných alebo aj závisle aj nezávisle premenných.¹⁶ Tak dostávame *vzťahový obraz* veci A_1 , ktorý je súčasne systémovým obrazom.¹⁷ Tento obraz je základom (východiskom), z ktorého sa pomocou ďalších metodologických kategórií (ako sú abstrakcia, idealizácia, fundamentovanie, podstata)¹⁸ vytvorí *vzťahový pojem* veci, ktorý vyjadruje *vzťahovú podstatu* veci alebo *vzťahový typ bytia*.¹⁹ Tento typ môžeme rozšíriť na celú skutočnosť. Vec A_1 totiž v spojení s vecami $A_2, \dots, A_n$ tvorí určitú oblasť D_1 . Aj o tejto oblasti bude platiť veta $D_1 = f(D_2, \dots, D_n)$,⁽⁵⁾

ktorú môžeme zovšeobecniť pre všetky oblasti D_i ($i=1, 2, \dots, n$).

3. Procesové chápanie veci. V predchádzajúcich vetách sme vec chápali ako vzťahovú jednotu vzťahov medzi časťami, prípadne aspektami toho, čo sa obyčajne nazýva vecou. To znamená, že vec sme chápali pomocou priradenia jedných jej častí, prípadne prvkov k druhým jej častiam, prípadne prvkom. Tým sa však necharakterizuje celá hĺbka veci, najmä sa odhliada od toho, či sa vec chápe staticky alebo dynamicky. Vety (1) - (5) tieto okolnosti nezohľadňujú. Pritom vieme, že v prírode ani jedna vec, ani jedna jej stránka nie je úplne nemenná a že všetky vnútorné vzťahy sú ako nástroje ovplyvňovania a menenia dynamické. Tu stačí spomenúť, že žiarenie (teda proces, ba činnosť) sa môže poremeniť na častice

¹⁴ Sú možné aj usporiadania všetkých prvkov veci podľa jednotlivých súvislostí $f_1, \dots, f_n$ a tieto usporiadania sa zjednotia funkciou f . Teda $f(f_1(a_1, \dots, a_n), f_2(a_1, \dots, a_n), \dots, f_n(a_1, \dots, a_n))$.

¹⁵ Ide teda o také zložky, ktoré našimi metodologickými nástrojmi nevieme už ďalej diferencovať. Tieto zložky sú potom metodologickými prvkami.

¹⁶ Pomocou týchto premenných náš obraz vystihne všetky tie veci, ktoré v oblasti uvedených premenných majú rovnaké funkčné súvislosti. Tieto veci majú potom rovnakú vzťahovú štruktúru. Ak by premenné mali len jednu hodnotu, konštantu, tak by sme dostali obraz individuálnej veci. Ak by hodnoty premenných boli časové momenty, tak tento obraz by bol časovým obrazom individuálnej veci.

¹⁷ Spĺňa totiž všetky definície systému ako podmnožiny karteziánskeho súčinu.

¹⁸ Tieto kategórie tu majú úlohu postupností Po v metóde ([6], 542).

¹⁹ Tento tvorí výsledok (cieľ) metódy V.

(ktoré sa chápali ako "klasické, typické veci"), ale aj naopak, že častice (veci) sa môžu zmeniť v žiarenie. Mnohé častice majú zotrvačnú hmotu, ktorá je však ekvivalentná príslušnému množstvu energie, na ktorú sa môžu zmeniť. Preto častice (teda "obyčajné" veci) musíme chápať ako skrytú činnosť. Môžeme teda povedať, že žiarenie a častice sú len rôzne spôsoby jestvovania toho istého. To a mnoho iných zistení najmä v oblasti astronómie, ktorá má z hľadiska existencie kategórií prvoradý význam, nás núti dívať sa na veci z hľadiska dynamických kategórií. Tým sa mení nielen celkový pohľad na svet, ale aj celkový program vied. Predtým sa za samozrejmy, a teda za východisko považoval pokoj statika a ním sa mal vysvetliť pohyb, činnosť; potom sa ako prirodzený uvádzal pohyb, činnosť a nimi sa musel vyjadrovať pokoj, stálosť, trvanie substrátu. Ako hlavné dynamické kategórie vystupovali proces a činnosť.

Proces, dianie môžeme aspoň zo začiatku chápať ako časovo následnú jednotu (celok) neustále posebe idúcich a naseba nadväzujúcich zmien a stávaní sa, teda ako súvislosť časového prechodu jedného stavu v druhý. Pri procese ide o systém, ktorý neusporadúva akoby dodatočne nejaké už konštituované prvky, ale o systém, v ktorom prvkami sú celé *prechody* celých stavov jedného do druhého, teda ide o jednotu všetkých prechodov procesu. Stav je určený súvislosťami medzi konkrétnymi hodnotami časovo-priestorových a vnútorných premenných (parametrov), nevyhnutných na charakterizovanie celého systému. Stav má vždy význam len ako stav v určitom čase. Stav je teda prechodné, okamžité štádium procesu. Stav zaniká, proces pokračuje a ďalej pretrváva; trvá v prichádzaní a odchádzaní stavov (pozri [8], 314).

Súvislosť prechodu jedného stavu do druhého môže mať rôzne formy. Jednou z nich je procesová forma veci. Podľa predchádzajúcich hľadísk je vec nositeľom (substrátom) nielen kvantity a kvality, ale aj zmien, pohybu. Podľa týchto hľadísk proces sa odohráva na veci, teda *vec* (niečo) sa mení, hýbe, a preto v pohybe a teda aj vo veci je niečo, čo sa pohybom nemení. Z hľadiska kategórie procesu *vec* nie je v procese, *vec* nie je to, čo sa hýbe, nie *vec* sa mení, ale *vec* sama je *procesom*.²⁰ *Vec* nie je *procesom* ako takým, ale zvláštnym druhom procesu. Tieto zvláštnosti vyplývajú zo zákona vymedzenosti, ktorému *vec* podlieha. *Vec* je časovo a priestorovo ohraničený, a tým relatívne izolovaný proces;²¹ pritom tieto ohraničenia sú prejavom aj vnútorných (konečných), veciam vlastných možností. Tento pohľad na *vec* je blízky podľaďu na plynutie, tečenie (napr. vody).²² No *vec* nie je bezbrehým tečením, ale je usmernený tokom, teda je *riekou*,²³ v ktorej okrem neustálych usmernených zmien nič nie je *stále*. Usmernenie je určitosť smeru, teda dynamická

²⁰ Obyčajne sa *vec* vyjadruje podstatným menom. *Vec* z procesuálneho hľadiska sa (podobne ako bytie) vyjadruje slovesným podstatným menom.

²¹ Tento proces sa teda za určitých okolností javí ako "obyčajná" o sebe stojaca *vec*.

²² "Hmota, ak sa na ňu dívame ako na nedeliteľný celok, musí byť skôr tečenie ako *vec*" ([4], 256).

²³ Organizmus je tiež "*riekou*", v ktorej sa neustále vymieňajú látky.

indentita v neustálom pohybe.²⁴ Zvláštnosť, špecifickosť vecového procesu (teda veci ako procesu) je daná vyčleňovacím zákonom, ktorému vec podlieha a ktorým sa zaručuje jednota veci (procesu) a jej vnútorná odlišnosť od iných vecí; táto jednota sa v procese prejavuje súvislosťou, prípadne až závislosťou medzi tým, čo vo veci neustále končí, a tým, čo začína, teda súvislosťou stavov, ktoré síce časovo nikdy spolu nejestvujú, ale vymedzeným súvislým vznikáním a zanikáním tvoria celok, ktorý sa nazýva vecou.

Procesový charakter veci je podobný nielen rieke, ale aj procesovému charakteru ľudskej reči,²⁵ ktorá sa skladá zo vznikajúcich a zanikajúcich zvukov. "Reč nie je celkom (celou rečou) dovtedy, kým jedno slovo nedoznie, kým neumlkne zvuk, aby mohlo nasledovať druhé slovo" ([3], kn. IV, kap. 10, 110). A práve pomocou tohto zmĺkania a rozozvučievania vyjadrujeme hlbšie povahu a bohatstvo vecí a ich vnútornú nespokojnosť.

Vec vo svojom vnútri je jednotou po sebe idúcich stavov,²⁶ ale súčasne je aj časťou širokého procesu vecí, ktoré všetky nemôžu jestvovať odrazu, ale vznikáním a zanikáním vytvárajú celok [3], kn. IV, kap. 10) a tvoria tak široký proces procesov.

Najprv si všimneme vec ako jednotu po sebe idúcich stavov. Stavy majú temporálny charakter, a preto sú mimo iného "určované" časom. Preto nemá zmysel hovoriť o nejakom abstraktnom, prípadne izolovanom stave a_i , ktorý sa objavil v čase t_i , ktorý sa však mohol objaviť aj v inom čase, ale len o stave $a_i t_i$, čím sa vyjadří vnútorná závislosť stavu na čase. Preto ak $t_1 = t_2$, tak $a_i t_1$ a $a_i t_2$ budú rozličné stavy. Určitý stav $a_i t_i$ je však tiež len abstrakciou, pretože v skutočnosti existujú len prechody zo stavu do stavu; to znamená, že stavy sú určované vnútornými temporálnymi súvislosťami R_i medzi nimi. Zložitosť procesov je charakterizovaná zložitosťou stavov a tieto sú určované množstvom ich parametrov a množstvom vzťahov medzi parametrami. Najjednoduchšie procesy by boli také, ktorých stavy by mali len jednu stránku, teda len jeden parameter $a_i t_i (i=1,1, ..., n)$. Potom vec ako proces A_{pr} sa charakterizuje

$$A_{pr} = R_i(a_i t_1, a_i t_2, ..., a_i t_n), \quad (6)$$

pričom $n < N_0$ a R_i môže byť aj temporálnou funkciou f_i .

Ak proces (vec) A_{pr} bude heterogénny, tak bude obsahovať viac temporálnych vzťahov R_{ii} pospájaných vzťahom R_i zaručujúcim jednotu heterogénneho procesu. Teda

$$A_{pr} = R_i(R_{ii}(a_i t_1, ..., a_i t_k), R_{2i}(a_i t_{k+1}, ..., a_i t_l), ..., R_{ni}(a_i t_{l+1} ... a_i t_n)) \quad (7)$$

Podobnú podobu budú mať procesy, ak R_i budú funkciami. Zložitejšie procesy (veci) sa budú skladať zo zložitejších stavov majúcich n parametrov ($a_i t_i, a_2 t_i,$

²⁴ Táto identita neplatí ani o jednom štádiu procesu, ale o procese ako celku, ako to vyplýva z vyčleňovacieho zákona. Táto identita je však relatívna vzhľadom na stavy a proces. No sám proces z hľadiska procesu, s ktorými vnútorne súvisí, nie je identický so sebou, ale je na nich vnútorne závislý.

²⁵ Augustín dáva reč do širokých ontologických súvislostí, ako to hneď uvidíme.

²⁶ To zodpovedá vetám (2) a (3) a (1). Vec teda nie je jednoduchou následnosťou stavov; jednota stavov pritom nemá charakter nositeľa, je teda nevécová, nenositelská (nesubstrátová).

..., a_{nt_i}). Také stavy budú $R_{it}(a_{1t_i}, a_{2t_i}, \dots, a_{nt_i})$ ($i=1,2, \dots, n$) a proces bude $A_{pr} = R_1(a_{1t_1}, \dots, a_{nt_1}), R_2(a_{1t_2}, \dots, a_{nt_2}), \dots, R_n(a_{1t_n}, \dots, a_{nt_n})$ (8)
 Pritom všetky R_{it} ($i=1,2,\dots,n$) sú systémovými vzťahmi.

Následnosť stavov si nesmieme predstavovať ako stále vznikanie (z ničoho) a zanikanie (do ničoho), lebo nič nie je. Proces je prechod jedného (niečoho) do iného. To predpokladá, že v zmene je niečo, čo sa v nej *udržiava*, čo ju robí určitou, takou a nie inou zmenou. Vec procesovo chápaná je to, čo v toku zmien, času trvá ako to, čo je v nich (v ňom) identické (pozri [7], 366). Táto identita v zmene sa vytvára vzťahom R_i , ktorý jednotí všetky R_{it} , a pretože ide o určitý proces, R_i bude z hľadiska R_{it} *konštantný*; ním sa proces udržiava a celý, ako je, nadobúda určitý tvar, formu. Proces sa teda neudržiava nejakým nemeniacim sa substrátom (substanciou), na ktorom by prebiehal, ale stálym spájajúcim vzťahom, ktorý je zárukou toho, že proces sa nerozpadne a že je teda konzistentný. Najmarkantnejšie sa to prejavuje na organizmoch, kde život sa udržiava a trvá len neustálou výmenou, zmenou a rozpadom látok, z ktorých sa organizmus skladá.²⁷ Časovým vzťahom R_i sa tečenie vtisnáva do koryta, a tak sa zabezpečuje procesová identita a ňou sa definuje procesová forma.

Ak vec chápeme zo vzťahovo-dynanického hľadiska, tak ju musíme chápať v jej *časovom* začlenení medzi iné veci (procesy). Vec nie je len niečo, čo jestvuje medzi inými vecami a s nimi, ale je aj niečo, čomu bolo v realite uvoľnené miesto a čo raz uvoľní miesto inému; "veci sú len čiastkami celkov, preto nemôžu byť všetky naraz, ale vznikáním a zanikáním vytvárajú celok, ktorého sú čiastkami" ([3], kn IV, kap.10). Taký je spôsob ich života. Z konečnosti veci vyplýva, že veci nevyhnutne zanikajú, ale že teda aj nevyhnutne vznikajú. Vyplýva to aj z procesového charakteru skutočností. Vzťahy medzi procesmi R_i môžu mať rôznu povahu; môžu byť jednoznačné a vtedy sa udržiava celková jednota procesu, ale môžu byť aj viacznačné a vtedy sa proces bi-tri-...-n-furkuje a dáva vznik ďalším procesom; n-furkované procesy nadväzujú na iné procesy a tak sa vytvára široký proces prírody ako tečenie, v ktorom sa jeho identita dostane do úzadia alebo sa stráca. Keď porovnávame vety (1) - (3) s vetami (6) - (8), zistíme, že prvé z nich môžeme považovať za definície izolovane chápaného stavu nejakého procesu vyjadreného vetami (6) - (8); tým sa súčasne naznačuje aj spôsob skúmania procesov cez skúmanie stavov.

Skúmame určitú situáciu vo veci v čase t_1 , teda skúmame jednoduchý alebo zložitejší stav veci (deja, procesu) a v čase t_1 (at_1). Potom skúmame stav deja a v čase t_2 (at_2). . . . Skúmame stav deja a v čase t_n (at_n).

Nakoniec hľadáme vzťahy R_i a R_{it} , aby sme mohli postihnúť celý proces. Pretože procesové hľadisko predpokladá, že každá stálosť v prírode je relatívna, na každú teraz jestvujúcu vec sa musíme dívať ako na stav (alebo niekoľko stavov)

²⁷ Sem patria aj navonok "stále" procesy, ktoré sú výsledkom rovnováhy stále sa meniacich protichodných síl, pôsobení a pod.

nejakého procesu. Čo sa prv považovalo za vec, teraz sa považuje za stav veci (procesu).

Kategóriu procesu chápeme tak, aby sa ňou mohli vyjadriť všetky mysliteľné typy, formy časovej následnosti stavov, no ňou sa nevyjadruje vnútorná, obsahová náplň rôznych následností určená napr. rôznymi determináciami²⁸ jedného stavu inými, dependenciami, obsahovými súvislosťami, pravidelnosťami, prípadne nevyhnutnosťami medzi stavmi. Procesy sú skôr rámce, kostry (lešenia), prípadne akési formy v ktorých sa spomínané (a iné) časové súvislosti odohrávajú; ostatné dynamické kategórie určujú ako, prípadne prečo sa tieto procesy odohrávajú. To nás vedie k názoru, že vec je procesom, lebo je činná, presnejšie, lebo je *činnosťou*, operáciou; jej procesový charakter je vonkajšou, prípadne závojovou stránkou činnosti. Činnosť je činnosťou cez jej procesový charakter.

4. Operacionálne chápanie veci. Činnosť, aktívnosť, operatívnosť, je najdynamickejšia a najautentickejšia ontologická kategória, lebo je najvnútornejšie spätá s tým, čo sa považuje za základ, teda s bytím a celou skutočnosťou.²⁹ Bytie tým, že je, že je bytím, je to, čo je činenie,³⁰ tvorenie, uskutočňovanie a činenie (činnosť) je bytostné konanie v tom zmysle, že okrem neho v bytí nič (iné) nie je; je teda bytovanie, ktoré bytuje. Bytie nie je niečo, čo sa len jednoducho konštatuje a registruje, ako by to chceli niektorí filozofi vedy. Je-stvovať neznamená jednoducho staticky byť, ale neustále konať,³¹ teda neustále sa iniciovať, samo v sebe udržiavať, utvrdzovať, presadzovať, činiť sa a tak bytovať (akoby) sa vznášať nad priepasťou ničoty a nepadnúť do nej. Nekonanie, nečinenie je "ničotenie"; prestať konať znamená prestať byť.

Činnosť podobne ako proces nechápeme absolútne vecovo, teda ako nejakú vlastnosť (činnej) už konštituovanej veci, ako keď sa hovorí, že vec je činná, že bytie (ens) je to, čomu patrí byť (esse), prípadne že vec je to, čomu patrí činnosť, a že každej veci tak a natoľko patrí činnosť, ako a nakoľko jej patrí byť (esse). Takéto vyjadrenia sú nepresné, "substancialistické", lebo predpokladajú niečo (vec) ako od činnosti rozdielne, teda niečo, čo nie je činnosťou, predpokladajú nejakého pred-činného, teda pasívneho nositeľa, ktorého sprevádza činnosť ako niečo sekundárne. To však je ťažko možné, lebo to niečo (vec) nemôže byť od činnosti rozdielne, pretože všetko, čo je vo veci, je bytím, a preto všetko je činnosťou. Teda

²⁸ Sú to napr. kauzálne determinácie, determinácie vzájomného pôsobenia, samoregulácie, sebareprodukcie, vedomé determinácie, vôľové sebaurčovania a ďalšie.

²⁹ Nemecké slovo skutočnosť - Wirklichkeit pochádza od slovesa wirken, činiť, tvoriť; naše slovo skutočnosť pochádza od slova skutok (u-skutoč-ňovanie). Slovo realita zasa pochádza od (statického) slova res, vec.

³⁰ "Esse est operari" (byť znamená konať) ([11], 102). Túto vetu Lotz pokladá za ontologickú axiómu. Bergson hovorí, že "nejestvujú veci, ale len konania" ([4], 252).

³¹ Bytostné konanie je jediné neustále konanie veci; ono v priebehu bytovania nadobúda rôzne formy (rastenie, vzdelávanie, odpočívanie atď.).

vec nie je činná, ale je činnosťou samou, a to takou činnosťou, akou je vec. Činnosť sama jestvuje a ako je konaním, je bytím (je bytovaním, je esse),³² no súčasne je aj individuálnym bytím, lebo čo jestvuje, je individuum ([5], 163 an; 282); vec má totiž individuálnosť (haecceitas) od vlastnej entity, od toho, že je.

Vecovo a nevecovo chápané bytie sa aj jazykovo rôznym spôsobom vyjadruje. Bytie vecovo chápané sa vyjadruje podstatným menom (vec, ens) a bytie chápané operacionálne, dynamicky sa chápe slovesom (esse). Pri prvom chápaní bytie (teda vec) je to, čomu patrí esse (bytovať), a bytovanie je to, čím niečo je. V druhom význame bytie (ens) sa vyjadruje slovesným, teda dynamickým tvarom ako participium slovesa byť. V tomto druhom chápaní bytie je ustavičné vykonávanie samého bytovania³³ a toto vykonávanie je bytie, vec, lebo to, čo jestvuje (esencia, podstata), nemôže byť odlišné od samého bytovania, pretože mimo neho nič nie je. Preto veci, keďže skutočne jestvujú, sa od esse nemôžu reálne odlišovať a sú len rôznymi spôsobmi celkovej činnosti, a teda bytovania. Pretože pri bytí okrem bytovania nič nejestvuje, t.j., bytovanie je len ustavičným bytovaním a to, čo bytuje, je *bytovanie* samo, môže sa bytie v našej gramatike vyjadriť aj ako podmet bytovania. Bytovanie tak spĺňa aj jednu z najvšeobecnejších definícií substancie ako bytia, ktoré nie je v inom. Bytie nemôže byť v inom, ale len v sebe, lebo to iné by mohlo byť tiež len bytovanie. Bytie však môže byť pospolu s iným bytím, teda s inou vecou alebo vecami.

Okolnosť, že je viac vecí, je neklamným znakom toho, že tieto veci sú ohraničené, pričom ohraničenie nemôže byť veciam len vonkajšie, pretože niečo má hranicu v sebe samom ([10], I, 139), a preto je ňou celé preniknuté. Hranica tvorí jeho vnútro, a preto aj činnosť (veci) je ohraničená, a teda nie úplne dokonalá.³⁴ Bytia, s ktorými sa v prírode stretávame, sú jedny viac, iné menej dokonalé, a teda sú viac alebo menej bytiami, aktivitami.

S bytím je okrem aktivity späté aj ďalšie jeho určenie, a to jeho *jednota*. Stupne (dokonalosti) bytia sú stupňami jednoty a naopak. Preto každému esse patrí primeraná jednota. Menej dokonalé, teda slabšie bytie nemôže byť samou silnou dokonalou jednotou, ale nedokonalou jednotou, ba až slabou jednotou obsahujúcou *mnohosť*. Takou nedokonalou jednotou je aj priestor ako forma rozpriestranosti, kde jedna vec môže byť len vedľa, a teda mimo inej veci, a ako forma rozpriestranosti (mnohosti) vo veci samej, kde jedna časť veci je povedľa druhej.

³² Z toho vyplýva aj to, že činnosť, napr. élan vital nepredchádza bytiu a neutvára bytie, že nie je základom bytia, ale je jednoducho bytím.

³³ Bytovanie (esse) môžeme vyjadriť aj slovesným podstatným menom, tak sa vyjadriť aj jeho činnosť, dynamika, aj to, že táto činnosť jestvuje sama v sebe (veď okrem nej nič iné nejestvuje) a že v tom význame je aj substanciou.

³⁴ Pri ohraničenej dokonalosti bytia sama ohraničenosť nie je ničím pozitívnym, nejakou entitatívnou stránkou (princípom) vlastnou nedokonalému bytiu; ohraničenie (len) hovorí, že niečoho (napr. dokonalosti, činnosti, plnosti, sily) nie je viac, že niečoho len toľko jestvuje a nie viac, že dokonalejšia činnosť mu chýba ([5], 252, 399). Pojem ohraničenia sa netvorí len analýzou mnohosti vecí, ale aj ich porovnávaním z hľadiska ich možnosti dosiahnuť viac a pod.

Rozpriestranená vec, pretože má časti, nie je sama sebou cez seba, ale je sebou a je činná len cez *svoje* časti, teda ich prostredníctvom; je tak bytostne rozložená, dekoncentrovaná, a tým aj jej dokonalosť je rozptýlená na časti a do častí. Potom môžeme hovoriť o určitej vonkajškovosti v samom bytí. Každá časť, nakoľko je časťou, je nástrojom vecí a vyvíja čiastkovú relatívne špecifickú činnosť. Týmito čiastkovými činnosťami, jednotne smerovanými, vec dosahuje svoju nedokonalú dokonalosť.³⁵

Bytie pôsobiace cez časti sa nemôže realizovať ani iné bytie realizovať odrazu, ale len postupne, a je preto časové. No čo jestvuje v čase, nemôže byť čisto pasívne. Činnosťou v čase sa musí tvoriť vždy niečo nové, lebo len táto novosť je kritériom rozlíšenia prítomnosti od minulosti. Kde je čistá pasivita, tam nejestvuje ani čas. Časové bytie nikdy nie je celé spolu, ale ustavične prechádza z jedného do druhého, a preto, hoci je jednotné, je aj dekoncentrované.

Čím je bytie silnejšie, tým väčšia je aj jeho vnútorná jednota, tým je v sebe koncentrovanejšie, od rozpriestranosti a časovosti vzdialenejšie, na nich menej závislé alebo až nezávislé, t.j., rozpriestranosť a časovosť môžu len čiastočne patriť alebo nemusia patriť do jeho určenia (vnútra), a teda nemusia pri ňom hrať prvoradú úlohu. Bytie ako a nakoľko prestáva byť rozpriestranené alebo na rozpriestranosti nezávislé, tak a natoľko sa zvnútorňuje (interiorizuje). A interiorizované bytie, nakoľko je interiorizované, je natoľko vedomým bytím, a ako také je v sebe, pri sebe a pre seba. Nazdávame sa, že realita sa dá pochopiť ako jednota, poriadok, rad menšej a väčšej dokonalosti, teda ako rad stupňov bytia;³⁶ pritom každý stupeň ako člen radu má všeobecnú všeobjímajúcu štruktúru a ako stupeň má špecifickú štruktúru so svojimi vlastnými typmi procesov, činností, zákonov a pod. Tým sa vyjadruje rovnako jednota, ako aj veľká rozmanitosť reality, a to na úrovni bytia, teda bez zavedenia rôznych vnútorne medzi sebou nesúvisiacich pozitívnych princípov ohraničujúcich dokonalosť bytia (pozri pozn.34) a rozdeľujúcich svet, ba celú skutočnosť na rôzne *vnútorné* nesúvisiace a len vedľa seba jestvujúce "podskutočnosti" (pod-svety). Mnohé z týchto možných stupňov nepoznáme, niektoré možno ani nejestvujú, no ontologická metodológia, a najmä ona, musí o nich uvažovať.

LITERATÚRA

- [1] ARISTOTELES: Metafyzika. Praha 1946.
- [2] ARISTOTELES: Kategórie. Praha 1958.
- [3] AUGUSTINUS, A: Vyznania. 3 vyd. Trnava 1948.
- [4] BERGSON, H: Vývoj tvořivý. Praha 1919.
- [5] CUESTA, S.: Ontologia. Santander 1948.
- [6] FILKORN, V.: O metode. In. Filozofia 1989, č. 5.

³⁵ Sama rozpriestranosť je teda formou (rozpriestranenej) činnosti, teda akýsi substrát, na ktorom sa rozvíja činnosť.

³⁶ O určení kritérií na zistenie vzostupného radu stupňov bytia v prírode pozri napr. ([13]; [9], 83n, 108n, 143n.).

- [7] HARTMANN, N.: Der Aufbau der realen Welt. Berlín 1940.
- [8] HARTMANN, N.: Philosophie der Natur. Berlin 1950.
- [9] HARTMANN, N.: Nové cesty ontológie. Bratislava 1976.
- [10] HEGEL, G.W.F.: Logika ako veda I,II. Bratislava 1986.
- [11] LOTZ, J.B.: Ontologia. Roma 1963.
- [12] ROMBACH, H.: Substanz, System, Struktur I. Mníchov 1965.
- [13] TEILHARD de CHARDIN, P.: Die Entstehung des Menschen (Le groupe zoologique humain). Mníchov 1966.
- [14] THOMAS AQ.: Summa theologia I. Roma 1939.
- [15] WEINBERG, J.R.: Abstraction, Relation and Induction. Madison 1965.